
Тамара МОВША,

Олексій КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ,

Галина БУЗЯН

РОЗВІДКИ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ КИЇВЩИНИ (СЛІДАМИ ВІКЕНТІЯ ХВОЙКИ)

Правабережна Київщина цілком справедливо вважається тією науковою колискою, де народилося розуміння феномену трипільської культури, в першу чергу, завдяки невтомній праці видатного українського археолога В.В.Хвойки (Хвойка, 1901, с.768—797; 1904, с. 12—20). Свого часу він дослідив у Середньому Подніпров'ї 15 пам'яток трипільської культури, які відніс до різних етапів її розвитку: 12 — до “культури Б”, 3 — до “культури А”. За сучасною періодизацією ці пам'ятки датуються етапами відповідно С-I та В-II.

І в подальшому регіон Середнього Подніпров'я привертав увагу дослідників. 1912 р. В.Щербаківський (1923, 252 с.) досліджував поселення Лукаші на Лівобережжі Дніпра, у 1920—1930-х роках активізувалася робота трипільської комісії Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) (Короткі звідомлення, 1926; 1927). Особливо слід відзначити дослідження С.С.Магури та Т.С.Пассек (Пассек, 1941, 83с.; 1946, с. 14—22; 1949, с. 54—79, с. 131—156), які зосередились на розкопках поселень Коломийщина-I та II, перше з яких було досліджено фактично повністю. Трипільська експедиція провела широкомасштабні розвідки в регіоні, внаслідок яких була видана карта (Пассек, 1940, с.13). Завдяки довоєнним дослідженням науковці змогли підняти великий пласт проблем, таких як домобудівництво, економіка, соціальний та демографічний розвиток первісного землеробського суспільства енеоліту.

1950—1970-і роки ознаменувалися широкомасштабними дослідженнями Ю.Захарука (1952, с. 112—120; 1956, с. 111—114), І.Самойловського (1952, с. 121—123), В.Канівця (1956, с.99—100), В.Даниленка (1956, с.92—98), С.Бібікова (1964, с.131—136), В.Круца (1968, с.126—130; 1971, 158 с.) та інших археологів, були виділені

чапаєвський, лукашівський та софіївський типи пам'яток, уточнена карта розповсюдження коломиїщинських пам'яток.

У 1984—1985 рр. обстеження пам'яток трипільської культури Київського Правобережжя здійснила Києво-Трипільська експедиція ІА НАНУ під керівництвом Т.Г.Мовші (Звіт, 1984; 1985) (Одне з завдань експедиції полягало в обстеженні пам'яток трипільської культури в класичному районі їх відкриття В.В.Хвойкою з метою наступного складання статей до “Зводу пам'яток історії та культури”, визначення стану їх збереження). Завдяки роботі вищезгаданої експедиції, яка застосовувала комплексну методику обстеження та різноманітні технічні засоби, було визначено планіграфію досліджених пам'яток з прив'язкою до топографічних умов. (Рис.1). Шурфування дало змогу отримати матеріали для датування. З допомогою мікромагнітної та інструментальної зйомки визначалися розміри, орієнтація решток наземних жител, їх розміщення на площі поселення, а також потужність глиняних нашарувань.

Основну увагу було звернено на пам'ятки коломиїщинського типу, які переважно й досліджував В.Хвойка. Більшість з цих пам'яток була обстежена експедицією, в т. ч. такі детально ним описані, як поселення поблизу с. Верем'я в ур. Табурище, біля с. Жуківці в ур. Роздолля, біля с. Щербанівки в ур. Батієва гора.

Експедицією було обстежено 26 пам'яток трипільської культури, серед яких 10 раніше не згадувались дослідниками і не позначені на жодній з існуючих археологічних карт. Серед них слід виділити поселення поблизу м. Ржищів, ур. Долина, датоване етапом В-II та два поселення поблизу с. Гребені в ур.Янча-I та II. Перше поповнило нечисленні в Подніпров'ї пам'ятки середнього етапу культури Трипілья. Площа поселення складає 3—3,5 га. У ньому виявлено цікаві зразки кераміки. (Рис. 2). Два останні поселення розташовані при впадині давнього яру в балку Янча, по різні його боки: поселення Янча-I має площу 2,4 га (150x160 м), поселення Янча-II — 4 га (240x180 м). Обидва віднесено до етапу С-I і, схоже, є синхронними. У зв'язку з цим виникає низка питань щодо співіснування поселень, реконструкції соціальної та демографічної ситуації в мікрорегіоні тощо.

Досліджені експедицією поселення розміщувались у схожих топографічних умовах, переважно на краю рівного високого плато або мисовидному виступі, значно рідше — на схилі тераси. Вони

невеликі за площею: від 2 до 8 га. Система розміщення жител у поселеннях традиційна — по колу або у вигляді овалу, серед яких можна виділити кілька варіантів. (Рис. 1. 1—10, 12). Ще один вид планіграфії — рядова забудова, зафіксований лише у поселенні поблизу с. Черняхів в ур. Дубина, де таке розташування жител продиктовано топографічними умовами: поселення Дубина розміщено на крутому схилі плато, де перепад висот на 100-метровому відрізку становить 15—16 м. (Рис. 1. 11). Площі двох поселень, визначених В.Хвойкою у 25 га (с. Верем'я) та у “2 версты в діаметре” (біля с. Щербанівка) (Хвойка, 1901, с. 778—785) не підтверджені нашою розвідкою.

Для обстежених пам'яток, як взагалі для коломиїщинської культури, характерні наземне житлобудівництво, яке залишається у вигляді скупчень обпаленої глини (так звані “точки” або “площадки”). Треба відзначити, що В.Хвойкою було досліджено й заглиблене житло в Балико-Щучинці. Під час наших розвідок виявлено землянку в траншеї водогону, що проходила по периферії класичного поселення Коломиїщини-I (Звіт, 1985, с. 5). В цілому за весь час досліджень коломиїщинських пам'яток було розкрито 130 “точків”, більша частина з яких вивчена В.Хвойкою. На жаль, тодішня методика розкопок та неповна публікація матеріалів дають менше інформації, аніж можна було б сподіватися. Методику розкопок В.Хвойки може проілюструвати цікава деталь, виявлена під час шурфування поселення біля с. Трипілля в ур. Вовчий яр. У шурфі (2x2 м) було відкрито давню траншею шириною близько 2 м, глибиною 0,8 м, вщерть заповнену перевідкладеними будівельними рештками наземного житла за повної відсутності посуду чи іншого інвентара. Траншея зорієнтована по повздовжній вісі житла, тоді як розвідковий шурф закладався за сторонами світу, завдяки чому в його кутах залишилися непорушеними глиняні нашарування житла. Відомості про попередні роботи археологів на вказаному поселенні відсутні, однак характерні особливості — розміри, орієнтація давньої траншеї дозволяють припустити, що її закладено саме В.Хвойкою.

Для коломиїщинського домобудівництва типовими є потужні багатошарові настили підлоги. Такі спостереження, зроблені під час розкопок еталонної пам'ятки — поселення Коломиїщина-I (Пассек, 1940, с. 9—160; 1941, с. 31—32; Пассек, Кричевський, 1946, с. 14—22;

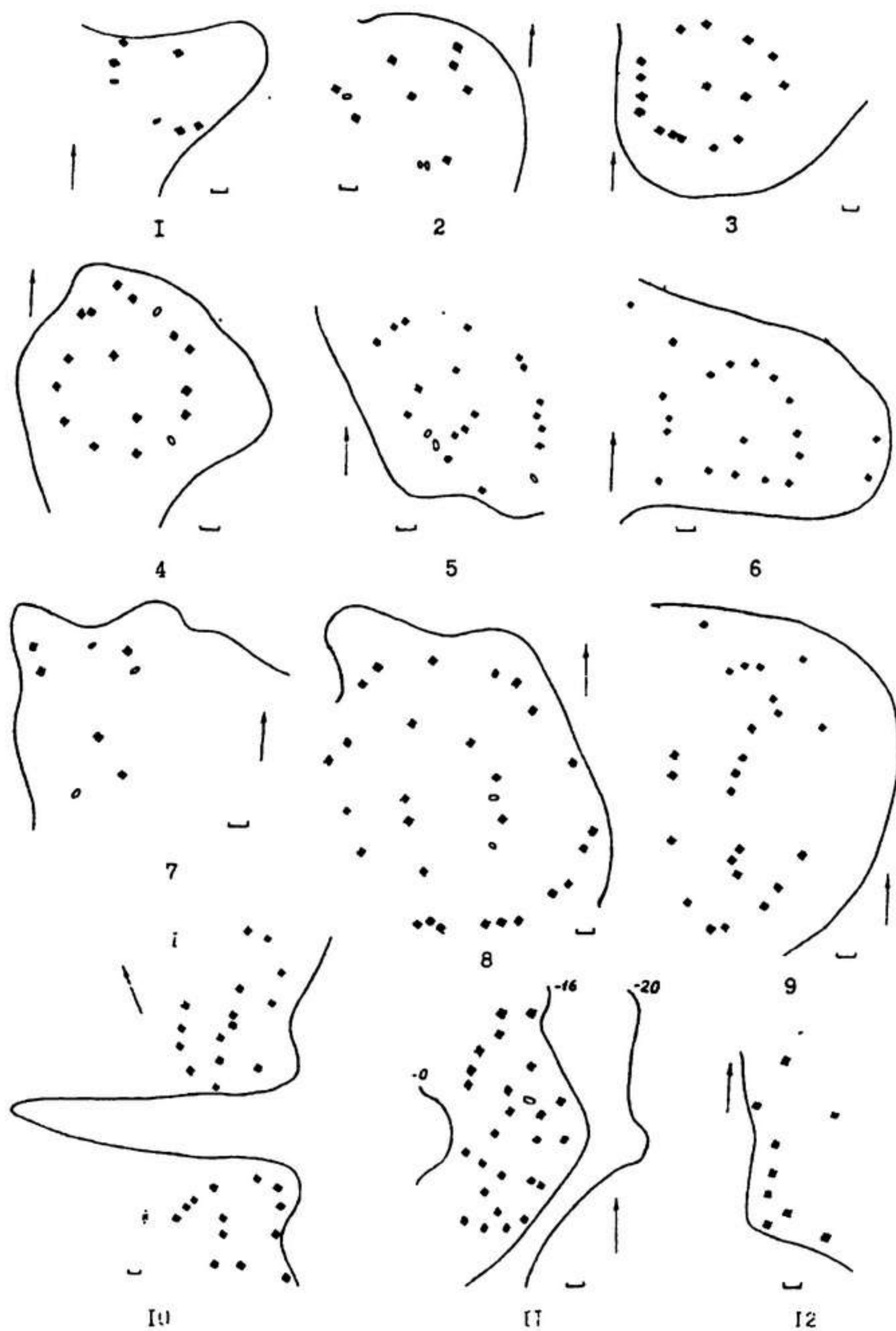

Рис. 1. Планіграфія поселень коломийщинського типу.

1. м.Ржисців, ур.Долна; 2. с.Трипілля, ур.Тополі; 3. с.Жуківці, ур.Роздоля; 4. с.Трипілля, ур.Вовчий Яр; 5. с.Юшки, ур.Журовка; 6. м.Ржисців, ур.Рипниця; 7. с.Верем'я, ур.Довжик; 8. с.Верем'я, ур.Ясенове; 9. с.Стрітівка, ур.Церковка; 10. с.Гребені, ур.Янча-I та II; 11. с.Черняхів, ур.Дубина; 12. с.Стайки, ур.Харкове.

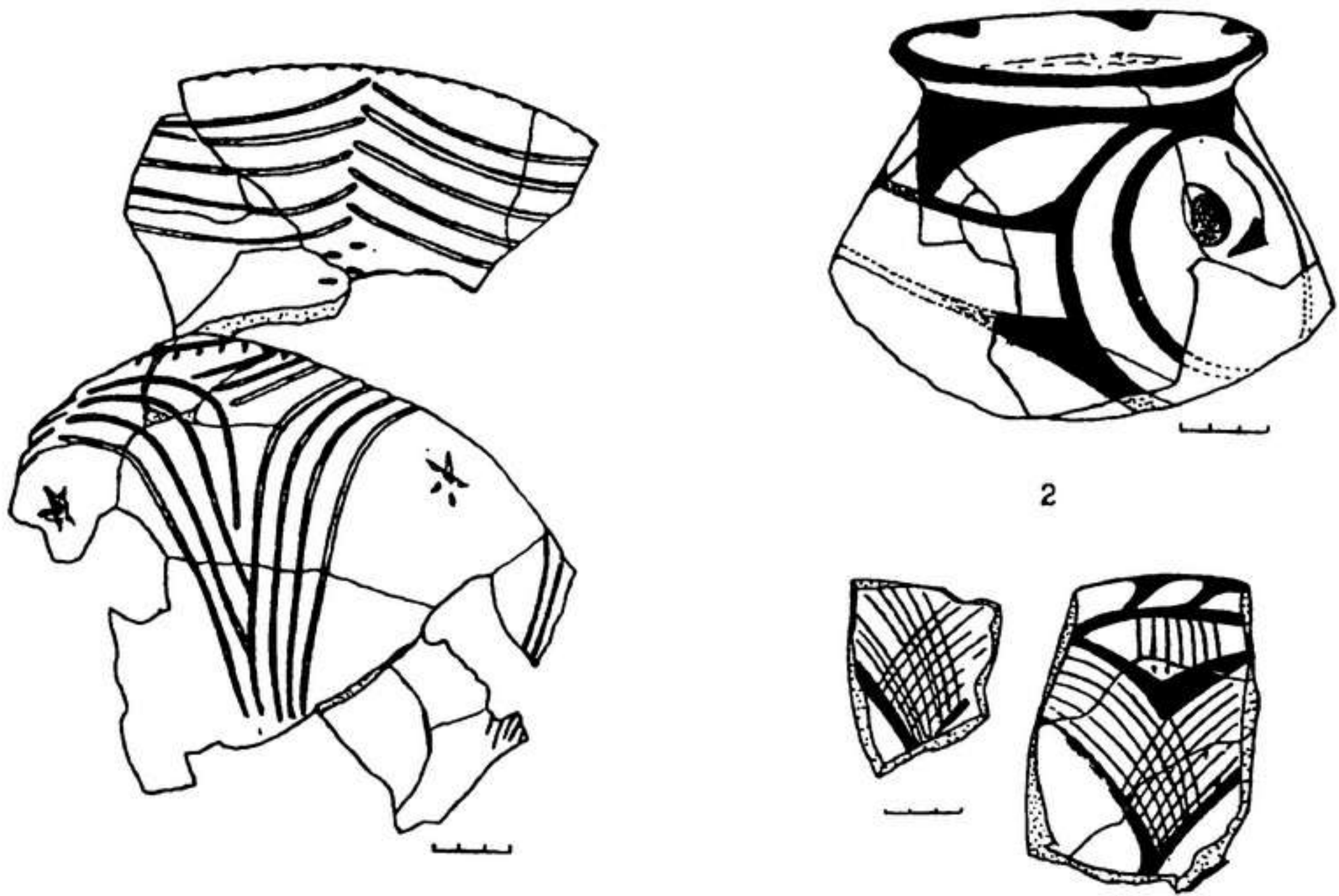

Рис. 2. Кераміка з поселення Ржищів-Долина.

*1 — фрагмент кратера із заглибленою орнаментациєю;
2, 3 — фрагменти мальованої кераміки.*

Пассек, 1949, с.55—79,138). Про багатошаровість трипільських “точків” писав В.Хвойка (1901, с.769,785,788—791), згадуючи поселення Щербанівка (Батиєва гора), Жуківці (Роздолля) та Халеп’я. Таку ж багатошарову підлогу виявлено після шурфування Києво-Трипільською експедицією: суцільні глиняні нашарування підлог на поселеннях Трипілья-Тополі, Трипілья-Вовчий яр, Ржищів-Долина та деяких інших досягають 5—6 шарів та потужності від 20 до 35—40 см.

Ряд дослідників інтерпретують житла трипільської культури як житла з вертикальним розвитком, тобто, двоповерхові. Є такі припущення й відносно жител поселення Коломийщина-І (Черниш, 1982, с. 217) та інших поселень цієї групи (Рижов, 2002, с. 23). Безсумнівно, що в Трипільлі, на величезній території розповсюдження культури, відомі різні прийоми домобудівництва, в т.ч. й двоповерхові будинки, але їх спорудження обумовлювалося топографічними умовами, а також традиціями конкретних етнічних груп. Нам видається, що спостереження і висновки, зроблені ще в 1930-х роках (Пассек, 1940, с. 9—160; Кричевський, 1940, с. 479—

589), не втратили своєї актуальності й донині, й відкидати їх зарано. Матеріали досліджень, що проводились в Середньому Подніпров'ї у різний час різними дослідниками, на нашу думку, не підтверджують наявності двоповерхових будівель як масового явища на коломийщинських пам'ятках, для яких була характерна одноповерхова забудова. Не характерні вони і для більш раннього етапу східного ареалу Трипілля-Кукутень (Цвек, 1976, с. 46—57).

Відомо, що, працюючи на багатьох пам'ятках Середнього Подніпров'я, В.В.Хвойка часто не вказував їх точного розташування, що значною мірою зменшує інформативність таких матеріалів. Експедицією вдалося в кількох випадках визначити точну прив'язку окремих пам'яток: це вже згадувані поселення Вовчий яр, Табурище, Роздолля, Батієва гора, а також поселення. Трипілля-Тополі, Верем'я, Юшки-Хутір. Щодо останнього цікаві відомості отримано в с. Юшки Кагарлицького району від місцевого старожила Антона Ісаковича Назаренка, 1893 року народження, який пам'ятав розкопки В.Хвойки у Юшках 1903—1904 рр. Він назвав три пункти, де копав Хвойка: 1 на трипільському поселенні в ур. Хутір (куток села, інша назва — “Куряче поле”); 2 — біля нинішньої тракторної бригади, де той “шукав гайдамацькі скарби”; 3 — навпроти Хутора, на протилежному боці р. Леглич, де нами виявлено багатозарове поселення трипільської та черняхівської культур. Старожил повідомив цікаві деталі щодо організації роботи в експедиціях дослідника: так, В.Хвойка не наймав місцевих жителів для розкопок, а привозив з собою з пристані (не більше 6 чоловік). Влітку 1903 чи 1904 року на розкопки приїздило “багато панів” — екскурсантів. Хвойка практикував екскурсії на свої розкопки, що підтверджується згадками самого дослідника про здійснення показових досліджень для учасників XI Археологічного з'їзду у Києві 1899 р.

Трипільські пам'ятки Середнього Подніпров'я вивчаються давно і зберігають винятковий інтерес для науки. В сучасних умовах вони викликають зацікавленість як об'єкти музейного і туристичного огляду. Враховуючи особливе місце пам'яток регіону в історії відкриття та дослідження Трипілля, необхідно посилити охоронні заходи та активізувати їх наукові дослідження, а також сприяти музеєфікації пам'яток. У світлі цього цілком доцільною є ідея створення на території Правобережної Київщини археологічного заповідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібіков С.М., Шмаглій М.М. Трипільське поселення в с. Гребені // *Роботи в зоні Канівської ГЕС // Археологія.* — 1964. — Т.16. — С. 131—136.
2. Даниленко В.М., Макаревич М.Л. Червонохутірський могильник мідного віку з трупоспаленням // *АП.* — 1956. — Т. 6. — С. 92—98.
3. Захарук Ю.М. Софіївський тілопальний могильник // *АП.* — 1952. Т.4 — С.112—120;
4. Захарук Ю.М. Поселення софіївського типу в околицях Києва, // *АП.* — 1956. — Т. 6. — С. 111—114.
5. Канівець В.І Могильник епохи міді біля с. Чернин на Київщині/ *АП.* — 1956. — Т.6. — С. 99—100.
6. Короткі звідомлення ВУАК за 1925 р. — К, 1926. — 120 с;
7. Короткі звідомлення ВУАК за 1926 р. — К., 1927. — 250 с.
8. Кричевський Є.Ю. Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок // *Трипільська культура.* — К: Вид-во АН УРСР, 1940. — С.479—589.
9. Круц В.О. Новий могильник софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі // *Археологія.* — 1968. — Т.21. — С. 126—130.
10. Круц В.О. Пізньотрипільське поселення поблизу с. Софіївка на Дніпрі // *Археологія.* — Т.21. — С.203—209.
11. Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К: Наук. думка, 1971. — 158 с.
12. Мовша Т.Г., Бузян Г.Н., Колесников А.Г. Отчет о работе Киево-Трипольского отряда Трипольской комплексной археологической экспедиции ИА АН УССР в 1984 г. // *НА ІА НАНУ.* — 1984/38в.
13. Мовша Т.Г., Бузян Г.Н., Колесников А.Г. Отчет о работе Киево-Трипольского отряда Трипольской комплексной археологической экспедиции ИА АН УССР в 1985 г. // *НА ІА НАНУ.* — 1985/1г.
14. Пассек Т.С. Трипільське поселення Коломийщина (Розкопки 1934—1938 рр.) // *Трипільська культура.* — Т.І. — К: Вид-во АН УРСР, 1940.
15. Пассек Т.С. Трипільська культура, — К: Вид-во АН УРСР, 1941. — 83 с.
16. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений // *МИА.* — 1949. — № 10. — 245 с.
17. Пассек Т.С., Кричевский Е.Ю. Трипольское поселение Коломийщина // *опыт реконструкции // КСИИМК.* — 1946. — Вып. 12. — С. 14—22.
18. Рижов С.М. Трипільський шар поселення. // *Ржищівський археодром. Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000—2001 рр.* — К., 2002. — С.19—23.
19. Самойловський І.М. Тілопальний могильник біля с. Софіївки // *АП.* — 1952. — Т. 4. — С.121—123.

20. Хвойка В.В. Каменный век Среднего Приднепровья // Труды XI АС в 1899 г. в Киеве. — М., 1901. — Т.1. — С.778—785.

21. Хвойка В.В. Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры // ЗРАО. — Т. 5. — Выш. 2. — С. 12—20.

22. Цвек Е.В. Домостроительство и планировка трипольских поселений (по материалам раскопок в с. Шкаровка) // Энеолит и бронзовый век Украины. — Киев: Наук. думка, 1976. — С. 46—57.

23. Черныш Б.К. Памятники позднего периода культуры Триполья-Кукутени // Энеолит СССР. — 1982. — С.217,

24. Щербаківський В. Мальована неолітична кераміка на Полтавщині. — Прага, 1923. — 252с.

